

MÜHRE

Ezilmiş varak altının kâğıt, deri vb. bir zemine sürüldükten sonra mat sarı rengi yerine altın görünüşü alması için kullanılan alete “zermühre” adı verilir; bunun bir adı da miskaledir. Akîk, süleymânî taşı, yeşim, yemen taşı gibi pürüzsüz halde tesviye edilebilen ve iri badem biçimine getirilmiş bir taş 10-15 cm. uzunluğunda, elin kavrayabileceği kalınlıkta ahşap veya maden bir sap takılır. Zermühre parlattıcı taşının biçiminden dolayı “bâdemî” veya “yassı” olarak adlandırılır. Şemse cilt gibi düz sahtihli olmayan yerlerde ve dar sahalarda kullanmak için geliştirilen ucu ince ve eğri zermührele “kartal burnu, sivri mühre, tırnak mühresi” denilir. Zermührenin parlatma ameliyesinden önce yüz veya başa sürülerek cilt yağıyla kaygan hale getirilmesi şarttır.

BİBLİYOGRAFYA :

Güzlâr-ı Savâb, s. 75-76, 89; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 604, 605, 606; Mahmud Bedreddin Yazır, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli* (nşr. Uğur Derman), Ankara 1974, II, 201-203; M. Uğur Derman, “Kâğıda Dâir”, *İslâm Düşüncesi*, sy. 5, İstanbul 1968, s. 342-344; a.m.f., “Mühre, Mührelemek”, *TA*, XXV, 24.

M. UĞUR DERMAN

MÜHTEĐİ

(bk. İHTİDÂ).

MÜHTEĞİ-BİLLÂH

(المهتدی بالله)

Ebû Abdillâh (Ebû İshâk) el-Mühtedî-Billâh Muhammed b. Hârûn el-Vâsiğ-Billâh el-Abbâsî (ö. 256/870)

Abbâsî halifesi
(869-870).

218 veya 219'da (833 veya 834) Sâmerrâ yakınlarındaki Kâtûl'de doğdu. Halife Vâsiğ-Billâh'ın oğludur. Vâsiğ-Billâh'ın ölümünün ardından (24 Zilhicce 232 / 11 Ağustos 847) devlet adamları ve kumandanlar yeni halifeyi seçmek için toplandılar. Abbâsî tarihinde bu amaçla yapılan ilk toplantının sonunda Vâsiğ'in oğlu Muhammed'in halife ilân edilmesi kararlaştırıldı. Ancak nüfuzlu Türk kumandanları Muhammed'in yaşının küçüklüğünü ileri sürerek itiraz ettiler. Bunun üzerine onun yerine amcası Ca'fer b. Muhammed el-Mu'tasım-Billâh, Mütevekkil-Alellah laka-bıyla hilâfet makamına getirildi. Mütevekkil-Alellah, Müntasır-Billâh, Müstain-Billâh ve Mu'tez-Billâh dönemlerinde Mu-

hammed siyasî hayattan uzak durdu. Mu'tez-Billâh'ın halifelikten hal'edilmesiyle kumandanlar Muhammed'e biat etmeye karar verdiler. Başlangıçta buna razı olmayan Muhammed, Mu'tez'in hilâfetten kendi isteğiyle çekildiğini açıklaması üzerine 27 veya 29 Receb 255'te (11 veya 13 Temmuz 869) Mühtedî-Billâh lakabıyla halife ilân edildi. Ancak Muhammed'in halife olması Bağdat'ta askerlerle halk tarafından tepkiyle karşılandı. Onun adına biat almak için görevlendirilen Süleyman b. Abdullah b. Tâhir saldırılara mâruz kaldı. Cuma günü hutbe yine Mu'tez adına okundu. Bu sırada Bağdat'ta bulunan Ebû Ahmed b. Mütevekkil'i halife yapmak amacıyla yoğun bir faaliyet başlatıldı. Ancak Ebû Ahmed kendisine yapılan teklifi kabul etmeyince Mühtedî'ye biat edildi (7 Şâban 255 / 21 Temmuz 869).

Mühtedî hilâfet makamına geçince bir yandan Türk kumandanları, bir yandan da âsilerle uğraşmak zorunda kaldı. Taberistan'da isyan eden Ali evlâdından Hasan b. Zeyd 255'te (869) bozguna uğratıldı. Bu dönemde Rey Valisi Mûsâ b. Boğa Ali evlâdı ile mücadeleyle görevlendirildi. Aynı yıl Mûsâvir b. Abdülhamîd eş-Şârî el-Hâricî kalabalık bir taraftar kitleleriyle isyan edip Musul'a girdi. Vali Abdullah b. Süleyman mukavemet edemeyip kaçmak zorunda kaldı. Hasan b. Eyyûb el-Adevî kumandasında gönderilen Abbâsî ordusu âsiler karşısında tutunamadı. Mûsâvir başşehir Sâmerrâ'yı tehdit eder hale geldi. Mûsâ b. Boğa ve Bayık Bey de bir sonuç alamadı. Yine aynı yıl Ali evlâdından olduğunu iddia eden Sâhibü'z-Zenc Ali b. Muhammed ez-Zencî, Doğu Afrika sahillerinden getirilerek Batıha civarına yerleştirilen Zenciler'in (Zenc) desteğini sağlayıp Abbâsî yönetimine karşı isyan etti. Basra'yı yakıp yıktı ve birçok kişiyi esir aldı. Mühtedî, devleti içine düştüğü bu kötü durumdan ve kendini Türk kumandanlarının tahakkümünden kurtarmak için harekete geçti. Ancak hilâfet makamına gelmesinde önemli rol oynayan Sâlih b. Vasîf et-Türkî ve Bayık Bey'in nüfuzunu kırmakta zorlandı. Bunun üzerine o sırada İran'da bulunan Mûsâ b. Boğa'ya mektup yazarak kendisini Sâmerrâ'ya davet etti. Mûsâ şehre girer girmez halifenin sarayına gidip Dîvân-ı Mezâlim'e başkanlık etmekte olan Mühtedî'yi Yârcûh et-Türkî'nin evine götürdü. Böylece onu Sâlih b. Vasîf'in nüfuzundan kurtardı. Mühtedî'nin Mûsâ b. Boğa ile kendisi aleyhine iş birliği yaptığını hisseden Sâlih bir süre Sâmerrâ'da saklandı, daha sonra yakalanarak öldürüldü (Safer 256 / Ocak 870).

Halife bu olayın ardından Mûsâ ve Bayık Bey'i de bertaraf etmek için çareler aramaya başladı ve onları karışıklıklara son vermek üzere Musul'da görevlendirdi. Mühtedî-Billâh, görünürde Türk askerleriyle iyi geçinmeye çalışırken bir yandan da Mısır'ın yerli halkından teşkil edilen ücretli askerleri (Megâribe) devletin önemli mevkilerine getirmek istiyordu.

Türk askerleri, 2 Receb 256'da (5 Haziran 870) maaşlarının ödenmemesini bahane ederek Sâmerrâ'da karışıklık çıkardılar. Halife askerlere maaşlarının Mûsâ'ya ve kardeşi Ebû Nasr'a verildiğini söyleyip onları bu Türk kumandanları aleyhine kışkırttı. Amacı onları birbirine düşürmek suretiyle bertaraf etmektir. Bu sebeple mektup yazarak Mûsâ'yı Sâmerrâ'ya davet ediyor, Bayık Bey'den de Mûsâ'yı öldürmesini istiyordu. Durumu farkederek Mûsâ ile Bayık Bey Mühtedî'yi hilâfetten uzaklaştırmaya karar verdiler. Sâmerrâ'ya gelen Bayık Bey halifenin sarayına giderek kendisiyle görüşmek istediğinde halife tarafından hapsedildi. Bunun üzerine Bayık Bey'in hâcibi Ahmed b. Hakkan Saray muhasara altına aldı. Mühtedî, Mûsâ ve Bayık Bey'in kendisini hal'etmek istediklerini anlayınca âsilerden bir grubu huzura kabul etti ve onlara kendisini Halife Mu'tez ve Müstain'e benzetmemelerini, kendisine zarar verilecek olursa çoğunun öldürüleceğini söyledi. Bu sırada Bayık Bey öldürüldü. Halifeyi destekleyenlerle Bayık Bey'e bağlı birlikler arasında meydana gelen çarpışmalarda çok sayıda insan hayatını kaybetti. Mühtedî'nin yanında yer alan Türk askerlerinin Bayık Bey'e bağlı birliklerin saflarına katılması üzerine kaçmaktan başka çaresi kalmayan halife yakalanıp Cevsak Sarayı'nda gözetime alınmıştı. Bütün ısrarlara rağmen hilâfetten ayrılmaya razı olmadı; Mûsâ b. Boğa ile diğer kumandanlara mektup yazarak kendilerine haksızlık etmeyeceğini bildirdi. Ancak bu sözlerine itibar edilmeyip başta Kayıglı Bey olmak üzere kumandanların kararıyla 15 Receb 256'da (18 Haziran 870) hilâfetten hal'edildi; ardından işkenceyle öldürüldü ve Sâmerrâ'da Müntasır-Billâh için yaptırılan Kubbetü's-Suleybiyye'ye defnedildi.

Yaklaşık bir yıl hilâfet makamında kalan Mühtedî-Billâh, Ömer b. Abdülazîz'i kendisine örnek almış, sade bir hayat tarzıyla kudret ve nüfuzu telif etmeye çalışmış, Türk kumandanlarının nüfuzunu kırmak, halifeliğe siyasî ve dinî itibar kazandırmak için gayret göstermiş, ancak başarılı olamamıştır. Mühtedî'nin dinî politi-

kası Hanefîliği desteklemekten yana idi. Şiîliğe bakışı hakkında ise kesin bir şey söylemek oldukça zordur. Ali evlâdına düşmanca tavır takındığını iddia ederek onu eleştiren Şiîler olduğu gibi ondan övgüyle söz eden müellifler de vardır. Muahhar tarihçilerden bazıları Mühtedî'nin Mu'tezilî olduğunu kaydeder (Melchert, III/3 [1996], s. 334-338).

BİBLİYOGRAFYA :

Ya'kubî, *Târîh*, II, 483, 484, 504-506; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IX, 154, 157, 279, 326, 391-469, 473; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab* (Abdülhamîd), IV, 182-197; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, III, 347-351; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ' fî târihi'l-hulefâ'* (nşr. Kâsim es-Sâmerrâî), Kahire 1984, s. 133-136; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 195-235; İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, s. 246-249; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXII, 320-327; Hudaî, *Muâhadârât: 'Abbâsiyye*, s. 289-294; Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmîyet ve Türkler*, İstanbul 1976, s. 105-125, 128; H. Kennedy, *The Prophet and the Age of the Caliphates*, London 1986, s. 172, 174-175; Hasan Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydileri: 250-316/864-929* (doktora tezi, 1998), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 83-84; Gülgün Uyar, *Ehl-i Beyt: İslâm Tarihinde Ali-Fâtıma Evlâdı*, İstanbul 2004, s. 332; Halîl Şâkir Hüseyin, "Cühûdü'l-halîfeti'l-'Abbâsi el-Mühtedî fî't-teşaddî li-saytarati't-Türk 255-256h.", *Mecelle-tü âdâbi'l-Müstansırıyye*, XV, Bağdad 1407/1987, s. 485-508; Ch. Melchert, "Religious Policies of the Caliphs from al-Mutawakkil to al-Muqtadir", A.H. 232-295/A.D. 847-908", *Islamic Law and Society*, III/3, Leiden 1996, s. 334-338; K. V. Zetterstéen, "Mühtedî", *IA*, VIII, 793-794; a.mlf. – [C. E. Bosworth], "al-Muhtadi", *EP* (İng.), VII, 476-477.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

MÜHÜR

(مهر)

Farsça olan **mühür** (**mühr**) kelimesi kıymetli veya yarı kıymetli taşlar gibi sert malzeme üzerine, basıldığında düzgün çıkması için ters olarak kazınmış imza yerine geçen yazı, arma, simge veya damgalarla bunların baskısı için kullanılır; Arapça'sı **hâtem** ve **tâbi** (**tâbe**) olup Allah'ın inkârcıların kalplerini, kulaklarını ve ağızlarını mühürlemesi Kur'an'da bu kelimelerle ifade edilmiş (el-Bakara 2/7; et-Tevbe 9/93; Yâsîn 36/65; el-Câsiye 45/23; Muhammed 47/16), ayrıca cennetteki mühürlü (mahtûm) şaraplardan söz edilmiştir (el-Mutaffifîn 83/25). Eskiden içinde içki saklanan kapların ağız kapatıldıktan sonra iple veya sırimla bağlanır ve atılan düğümün üzeri çömlekçi çamuruyla kaplanarak mühürlenirdi. Lebîd b. Rebîa'nın bir şiirinde de ağızındaki mühür kırılmış bir şarap kûpünden bahsedilir (Hatîb et-Tebrîzî, s. 192). Hitit ve Mısır geleneğinde açılması istenmeyen kapı, mektup, sandık vb. şeyler de

aynı şekilde mühürlenirdi. Arkeoloji terminolojisinde bu tür çamur mühür baskılarına Latince adıyla **bulla** denilmiştir. Daha sonraları bunların yerini bugün de işlevini sürdüren kurşun mühürler (posta mührü) almıştır. İslâm tarihinde bilinen en eski kurşun mühürler Emevîler dönemine kadar uzanmaktadır (bk. KOZAK). Özellikle saraylarda güvenlik için **bulla** türü mühürler önem taşıyordu. Türkler mührü **tamga** diyorlardı (bk. DAMGA). Hakanın sofrası, yemek ve içki kapları başkalarının eline geçmemesi için mühürlenir ve bu tür eşyaya **tamgalık** denirdi (*Divânü lugâti't-Türk Tercümesi*, I, 424, 527). Günümüzde de yasa zoruyla muhafaza altına alma, kapatma ve iptal etmelerde ısıtılınca eriyen sert mühür mumu üzerine resmî mühür basılmaktadır.

Mühür (hâtem), genelde yazıların altına basılıp sözü bitirdiği ve son sözün söylendiği belgeleri geçerli hale getirerek bahis konusu olayı sonuçlandırdığı için **hatm** fiil kökü "bir şeyi sona erdirmek" anlamında da kullanılmış ve özellikle Hz. Peygamber'e "hâtemü'l-enbiyâ" (hâtemü'n-nebiyyîn) denilmiştir. Kur'an'da geçen hâtemü'n-nebiyyîn ifadesi (el-Ahzâb 33/40), Hz. Muhammed'in hem nübüvveti nihayete erdiren son peygamber hem de bütün peygamberleri tasdik eden (onların nübüvvetini mühürleyen) ilâhî bir damga olduğu şeklinde açıklanmaktadır (Elmalılı, VI, 3906).

Tarihi Kalkolitik döneme kadar uzanan mührün başlıca iki türünün bulunduğu görülmektedir. Eski Mezopotamya ve Mısır'da kullanılan altın, gümüş ve akik gibi yarı kıymetli taşlar, fildişi ve pişmiş topraktan yapılan mühürler silindir yahut üstü çeşitli şekillerde hazırlanmış damga mühür tarzında idi. Mısır'da ve Anadolu'da genellikle baskı alanı düz damga mühürler, Mezopotamya ve etkisi altında kalan İran'da ise loğ taşı gibi yuvarlandıkça yumuşak kil üzerine kesintisiz baskı bırakan silindir mühürler kullanılıyordu. Hammurabi kanunlarından, adlarına "burgullu" denilen mühür kazıcıların başlıca zanaatkâr sınıflarından biri olduğu (Tosun – Yalvaç, s. 210) ve Herodot'tan Bâbil'de herkesin bir mührünün bulunduğu (*Tarih*, s. 69) öğrenilmektedir. İran'da silindir mühürlerden başka yüzük mühürlerin de kullanıldığı Eski Ahid'de yer alan Ester'in hikâyesinden anlaşılmaktadır (Ester, 8/2, 8, 10). Yüzük kaşına oturtularak parmakta taşınan hariç mühürler ya bir kese içinde muhafaza edilir veya deliğinden geçirilen bir sicim, kaytan yahut zincirle elbisenin düğme iliklerinden birine bağlanır-

dı (Tekvîn, 38/18, 25). Eski Ahid'de daha çok yüzük mühürlerden söz edilmektedir (Çıkış, 28/11, 21; 39/6, 14, 30). Buradaki bilgilerden mühürlerin genelde yetki verme ve onaylama amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Mührü teslim etmek veya kişinin parmağına takmak yetki ya da vekâlet vermek, geri almak ise azletmek anlamına geliyordu. Firavun, Mısır'ın idaresini Hz. Yûsuf'a tevdi ettiğiinde mühür-yüzüğünü parmağından çıkarıp Yûsuf'unkine takmıştı (Tekvîn, 41/42). Mısır'da bulunan mezar resimlerinde bu tür görevlendirmeleri gösteren bazı sahnelere rastlanmıştır (*DB*, V/1, s. 200). Eski Ahid'de ayrıca mühürlü, mühürsüz mektuplardan (I. Krallar, 21/8; Nehemya, 6/5, 9/38), mühürlü satış senetlerinden (Yeremya, 32/10-11, 14, 44) ve mühür kilinden (Eyub, 38/14) söz edilir. Mühür basılmış evrak veya mektup mührü olmayana göre çok daha büyük değer taşımış ve mektubu mühürleme yazılan kişiye saygı gösterme, aksi ise onu hafife alma sayılmıştır (Kalkaşendî, VI, 339). Kur'an'da Hz. Süleyman'ın mektubu için Sebe melikesinin kullandığı "değerli bir mektup" ifadesi (en-Neml 27/29) onun mühürlü olmasıyla yorumlanmıştır.

Kur'an'daki mühürlemeyle ilgili teşbihlerin ve günümüze Güney Arabistan'daki Himyerîler'den ulaşan örneklerin açıkça gösterdiği gibi Eski Mezopotamya ve Mısır'la yakın ilişkisi olan Araplar da mühür kullanıyordu. Süyûtî, Kureys ve Hicaz halkından ilk mektup mühürleyen kişinin Hz. Peygamber olduğunu söyler (*el-Vesâ'il fî Mûsâmereti'l-evâ'il*, s. 114). Resûl-i Ekrem Kısra, Kayser ve Necâşî gibi yabancı devlet başkanlarına mektup yazmak istediğinde kendisine onların mühürsüz mektupları okumadıkları hatırlatılmış, o da yuvarlak siyah akik taşlı gümüş bir mühür (yüzük) edinmiştir (Buhârî, "Libâs", 52; Müslim, "Libâs", 56, 58). Gerek kaynaklardaki bilgilere gerekse mektuplardaki baskılarına göre bu mühürde altta "Muhammed" adı, ortada "resûl" ve üstte lafza-i celâl bulunacak şekilde istif edilmiş "Muhammed resûlullah" ibaresi yer alıyordu (Buhârî, "Libâs", 55, "Humus", 5; Tirmizî, *eş-Şemâ'il*, s. 46; Öz, rs. 12-13). Resûlullah'ın vefatından sonra bu mührü Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman kullanmış, ancak Hz. Osman onu Medine'deki Eris Kuyusu'na düşürerek kaybetmiş ve yerine aynı ibareyi taşıyan bir yenisini yaptırmıştır. Hulefâ-yi Râşidîn, Hz. Peygamber'in mührünü kullanmakla beraber kendileri de şahsî mühür yaptırmıştı. Mes'ûdî, bunlardan